Fekete Károly

Isten színe elé állás (Coram Deo) a református istentiszteleten

A 2021-ben megjelent új Református Énekeskönyv (RÉ21) elfogadásakor a Magyarországi Református Egyház Zsinata megállapította és közzétette azokat a vázlatos tervezeteket,[1] amelyek mentén a közeljövőben elkészülhet a református istentiszteleti rendtartás megújítása is. Fontos lenne visszatérni ahhoz, hogy az énekeskönyv és az istentiszteleti rendtartás (ágendáskönyv) egymást segítse.

Már a közzétett tervezetek sejtetik, hogy ideje lenne szem előtt tartani a kidolgozás során és a példatár összeállításakor azt a Kálvinnál fellelhető teológiai logikát, amelyet az 1538–1541 között, a francia protestáns menekültek általa vezetett gyülekezetében, az ún. strasbourgi liturgiában alkalmazott. Genfbe visszakerülve már kompromisszumokra kényszerült. Kálvin strasbourgi liturgiájának struktúrája markáns liturgiai öröksége az európai és az angolszász reformátusságnak.

A magyar reformátusság nagy vesztesége, hogy Kálvin istentiszteleti elgondolása sem a XVI–XVII. században, sem a XVIII–XIX. században nem jutott el hozzánk átütő módon.[2]

Kálvin liturgiája Strasbourgban

Kálvinnak a strasbourgi száműzetése (1538–1541) alatti időben nyílt alkalma arra, hogy a saját liturgiai elveit megvalósítsa. Strasbourgban szabad elhatározásából, minden kényszerítő körülmény nélkül, teljesen önállóan végezte a menekültekből alakult gyülekezetben egyházszervező munkáját, ezért – még a Bucertől kapott liturgiai impulzusokkal is számolva – Kálvin strasbourgi liturgiája mutatja meg leginkább, hogy milyen elképzelései voltak az istentiszteletről. Ennek lényege az írásszerűség és az építő jelleg volt.

Ismert az a tény, hogy létezik egy Strasbourgban kinyomtatott francia nyelvű liturgia 1542-ben, ami lényegesen különbözik a későbbi genfitől. A kutatók

1 *Református Énekeskönyv (RÉ21)*, 900–903.

2 Ennek kifejtését lásd Fekete, „A magyar református liturgia rövid története", 34–39.

megegyeznek abban, hogy – bár az előszava nem Kálvintól származik – ez Kálvin liturgiai próbálkozását őrizte meg.

Az alábbi szinopszis a strasbourgi francia gyülekezet liturgiáját és a város német nyelvű liturgiáját veti össze, s mellettük bemutatja az 1542-ben használatos genfi istentiszteleti rendet:[3]

Strasbourg 1526 / 1537		**Pseudoromana 1542**		**Genf 1542**	
?	ÚRASZTALÁTÓL	Votum (Notre aide soit...)	ÚRASZTALÁTÓL	Votum (Notre aide soit...)	SZÓSZÉK
Nyilvános bűnvallás		Nyilvános bűnvallás		Nyilvános bűnvallás	
Vigasztaló ige a Szentírásból, Bűnbocsánat-hirdetés (Absolutio)		Vigasztaló ige a Szentírásból, Bűnbocsánat-hirdetés (Absolutio)			
Zsoltár vagy ének (+ Kyrie és Gloria)		Ének Feltehetőleg kezdettől fogva a Tízparancsolatot énekelték, azon ének alapján, ami már Kálvin 1539-es kiadásában szerepelt. Ennek rendje: Ének (A tízparancsolat első táblája.) Imádság (röviden) Ének (A tízparancsolat második táblája. Minden parancsolat éneklése után a gyülekezet refrénként énekelte a Kyrie eleison-t. – A lelkész közben felment a szószékre.) A 3. kiadás már kötelezően ezt énekelteti.		Zsoltár (énekelve)	
Köszöntés és adakozás		Köszöntés és kezdőima			
Zsoltár (ill. az előző folytatása)		Ének			

3 Jenny, *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes*, 116–117.

Strasbourg 1526 / 1537		**Pseudoromana 1542**		**Genf 1542**	
Prédikáció (tanítás az úrvacsoráról)	SZÓSZÉK	Adakozás, Miatyánk Prédikáció (1545-től a vége az úrvacsorára vonatkozott, de olykor az egész) Közbenjáró imádság Miatyánk-parafrázis	SZÓSZÉK	Adakozás Prédikáció (a vége vagy az egész az úrvacsoráról szól) Később ezen a helyen énekelték a Dekalógust Közbenjáró imádság Miatyánk-parafrázis és úrvacsorai ima	SZÓSZÉK
Apostoli Hitvallás (énekelve) vagy egy másik ének	ÚRASZTALÁTÓL	Apostoli Hitvallás énekelve, ezalatt az úrvacsora előkészítése		Apostoli Hitvallás énekelve	
Közbenjáró imádság, átvezető ima az úrvacsorához a Miatyánkkal		Miatyánk Úrvacsorai ima	ÚRASZTALÁTÓL		
Szereztetési ige		Szereztetési ige		Szereztetési ige	
Úrvacsora kiosztása		Kiközösítés és úrvacsorai oktatás (szabadon) Úrvacsora kiosztása, ehhez a 138. zsoltárt énekelték		Kiközösítés és úrvacsorai oktatás (kötött) Úrvacsora kiosztása Zsoltáréneklés vagy igeolvasás	ÚRASZTALA
Úrvacsorai ének vagy zsoltár					
Hálaadó ima		Hálaadó ima Canticum Simeonis (énekelve)		Hálaadó ima (később Canticum Simeonis énekelve)	
Áldás		Áldás			

A *votum*ban Isten mint egyetlen vigasztaló az emberhez lép, a nyilvános bűnvallásban pedig az ember lép Isten elé, úgy ahogyan van: bűnösen. A feloldozó szavakban és az *absolutió*ban teljes mértékben megígéri az embernek Isten az Ő jóságát. Isten parancsát ebben az új kapcsolatban szabad elfogadnia az embernek, ami az ember számára felajánlott segítség azért, hogy sikerüljön neki az új életben megmaradni. Az *ordo salutis* az istentisztelet harmadik részében jut el az úrvacsorában az ünneplésig. Az üdvösség útját látjuk meg ebben a folyamatban, azt az egyedüli utat, amelyen a keresztyén embernek járnia kell.

Kálvin átvette a három részre osztott strasbourgi istentiszteletet, de a prédikációs részt kitágította. Az adakozásról szóló imát közvetlenül a prédikáció elé tette. A közbenjáró imát pedig kiemelte az úrvacsorai részből és közvetlenül a prédikáció után tette. A hitvallás azon a helyen maradt, ahol a kijelentéses rész találkozik az úrvacsorás résszel. Nagy valószínűséggel a gyülekezet mindkét esetben még a szószékről hallotta a hitvallásra buzdító felhívást (az ének szavain keresztül), miközben a lelkész elhagyta a szószéket, és az úrasztalához ment.

A *Credo* mindkét rendtartásban a kijelentéses rész (*Verkündigungsteil*) végét jelenti, ugyanakkor az úrvacsorás rész nyitánya is. Kálvin kifejezetten megkövetelte az Apostoli Hitvallás éneklését. Ezzel Kálvin hangsúlyozza a két részt összekapcsoló szerepét. A közbenjáró imát a prédikáció után teszi, vagyis a hitvallás elé.

A Miatyánkot ezen a helyen az egész gyülekezet mondta, de azt is feltételezhetjük, hogy a Tízparancsolathoz hasonlóan, ezt is inkább énekelték. Nem tudjuk pontosan, hogy a Miatyánkot az adakozás után mondták-e el az úrvacsorás istentiszteleteken. Mindenesetre az első helyen az áll, hogy a liturgus egyedül olvasta, és az sincs kizárva, hogy egyazon istentiszteleten kétszer is elimádkozták.

Markus Jenny állapította meg elemzésében, hogy a kollekta-ima (adakozásra felhívó ima) hátrébb került, ezért szükségessé vált, hogy a korábbi helyére egy Eingangsgebet iktatódjon. Ennek a helye a Tízparancsolat két táblája között nagy jelentőséggel bír.

Az úrvacsorai részt lezáró Simeon éneke Strasbourgban használatos volt. Mivel Kálvin számára csak a Bibliából származó rész jöhetett szóba, a Lobgesangot a hálaadó ima mögé kellett tennie. A *Nunc dimittis* a záró rész hálaadó jellegéhez jól illik.

Kálvin istentiszteletének három része átgondolt és világos. Az első két rész, amelyeket egy zsoltár zár és az áldás, egy úrvacsora nélküli, vasárnapi istentiszteletnek is megfelel. Amennyiben úrvacsorát ünnepelnek, úgy a harmadik részt is hozzáfűzik. Az úrvacsorai rész ebben az esetben nem függelék, hanem az egész istentisztelet koronája.

Kálvin Genfbe történt visszatérése után, 1542-ben jelentette meg *Az egyházi könyörgések és énekek alakja a sákramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módjával együtt a régi egyház szokásai szerint* című munkáját, amelyben szabályozta a genfi istentisztelet rendjét. Ebben a genfi körülmények miatt egyszerűsíteni kényszerült a strasbourgi liturgiát.

Kálvin hatása a 20. század református istentiszteletére

A magyar református egyház istentiszteleti rendtartásainak történetében nehéz közvetlen Kálvin-hatást kimutatni, de Kálvin születésének 400 éves, 1909-es jubileumi eseményei, kutatásai ezen a téren is új impulzusokat adtak. Újra fellángolt az egységes liturgia megalkotásának terve körüli vita is,[4] de a kezdeti lendület az I. világháború miatt megtört. Az akkori liturgiai bizottság által összegyűjtött anyag és az új, Kálvin tanítására is figyelő rendtartás tervezete Nagy Károly erdélyi püspök levéltárának egy részével együtt megsemmisült a háború viszontagságai között. A háborút lezáró trianoni döntés új helyzetet teremtett. A közös istentiszteleti rendtartás kidolgozása lehetetlenné vált.

1927-ben jelent meg Ravasz Lászlónak (1882–1975) már mint dunamelléki püspöknek a szerkesztésében az *Ágenda. A magyar református egyház liturgiás könyve*.[5] Az előmunkálatok során felvetődött, hogy Kálvin istentiszteleti gyakorlatára is tekintettel kell majd lenni, ugyanakkor a Ravasz.Ágendán keresztül a lelkészi kar egésze egy tulajdonképpen schleiermacheri megalapozású szemléletmódot szívott magába. További kritikaként említhetjük azt is, hogy Ravasz a közölt istentiszteleti rendekben nem érvényesítette Kálvin liturgiájának rendjét.

Erdélyben, Makkai Sándor püspök kezdeményezésére *A mi istentiszteletünk* címmel készült ágenda 1927-ben. Így került sor 1927-ben a Brassói Református Nagyhéten Gönczy Lajos kolozsvári teológiai tanár három előadására *A református egyház kultusza* címmel,[6] amely az erdélyi liturgiareform teológiai alapvetésének is tekinthető. Egyértelműen kidomborította a kálvini alapelveket, amelyeknek kiindulópontja az a kérdés, hogy mit akar velem az élő Isten. Az egyház csak eszköz az Isten dicsőségének szolgálatára. A kezdeményezés Isten kezében van. „Az egész keresztyén élet tehát a kijelentés és a hit körül helyezkedik el, melyek körül az elsődleges a kijelentés. *Dominus per evangelium nos vocat: nos vocanti per fidem respondemus* – Isten az evangélium által hív minket és mi a hit által felelünk – mondja Kálvin. […] [A] kultusz […] az Isten és az ember találkozásának, életközösségre jutásának eszköze, alkalma, nem az ember igyekvésén, elhatározásán, hanem az Isten kegyelmén

4 Nagy, „Az új Agendás-könyv ügyében”.

5 A IV. Budapesti Zsinat 1929-ben állapította meg a végleges rendtartást, melynek bevezetését 1931. január 1-i hatállyal rendelte el a zsinat. Szintén Ravasz szerkesztésében jelent meg 1930-ban az *Istentiszteleti rendtartás a magyar református egyház részére* címen.

6 Megjelent a *Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből* című sorozat 1. füzeteként. Kolozsvár 1927.

nyugszik".[7] Ezzel a megállapítással kilépett az istentisztelet racionalista-liberális, antropocentrikus felfogásának köréből.

A mi istentiszteletünk című erdélyi ágenda vasárnap délelőtti liturgiai rendje és a kötött részek használata egyértelműen Kálvin istentiszteleti gyakorlatára megy vissza, és állandó elemként vette fel a Kálvinnak tulajdonított bűnvalló imádságot.

A liturgia sorrendje és a kötött részek használata egyértelműen párhuzamba állítható Kálvin *Genfi Ágendájá*val:[8]

Kálvin Genfi Ágendája	*„A mi istentiszteletünk" rendje Erdélyben*
Előfohász	Előfohász
Bűnvallás, feloldozás	Kezdőének
Zsoltáréneklés	Bibliaolvasás
---	Bűnvallás, hitvallás, feloldozás
Imádság (Áldáskérés az igehirdetésre)	Prófétai imádság
---	Ének (karének, művészi szóló)
Textus	Az alapige felvétele
Igehirdetés	Igehirdetés
Imádság	Nagy imádság
Miatyánk-parafrázis	Miatyánk, adakozás, hirdetések
Zsoltáréneklés	Záróének
Ároni áldás	Áldás

Az ágenda jelentőségét abban látjuk, hogy 1.) visszatért a biblikus istentiszteleti felfogáshoz, amelynek gyújtópontjában az Ige áll hármas formájában (kijelentett-írott-hirdetett); 2.) erre a felismerésre a kálvini reformáció istentiszteletének újrafelfedezésével jutott el; 3.) biztosította a gyülekezet aktív, cselekvő részvételének lehetőségét; 4.) megtörtént az istentisztelet első részének kötött liturgiai elemeivel (igeolvasás, bűnvallás, hitvallás, feloldozás)[9] az Isten elé állás kegyelem-teológiai megalapozása;[10] 5.) Az istentisztelet első nagy tömbje a kötött istentiszteleti elemekkel (az előfohásztól az alapige felolvasásáig) ellensúlyozta a református istentisztelet olykor „ad hoc" jellegű szabadságát.

7 Gönczy, *A református egyház kultusza*, 5–6.

8 Vö.: Jenny, *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes*, 13–29; 112–124.

9 A Gesetz-Sündenbekenntnis-Absolution sémájához lásd Schweizer, *Der Gottesdienst im Neuen Testament*, 10.

10 Vö. Kálvin, *Institutio*, I. 607.: „minden szent gyülekezetben Istennek és az angyaloknak színe elé állítjuk magunkat, mi más lehetne a mi cselekvésünk kezdete, mint méltatlanságunk elismerése."

Egy zátonyra futott liturgiai reform 1949–1951 között

Magyarországon az 1931-es *Istentiszteleti rendtartás* megújításának igénye 1948–1949-ben fogalmazódott meg. A Debreceni Teológiai Kar 1948-ban, a Budapesti Teológia Ifjúságának Kálvin János Köre pedig 1949-ben gondolta át az istentiszteleti gyakorlat kérdését. A kezdeményezők között Ravasz László mellett Makkai Sándort is ott találjuk, aki Debrecenben is egyik motorja volt a reform ügyének és a *Református Gyülekezet* lapjain készséggel adott helyet a reformvitában cikkeket íróknak.

Az ún. „*teljes istentisztelet*"[11] kidolgozásának impulzusai között komoly elvi kérdések is voltak. Előrehaladott kutatások folytak a két világháború között az első keresztyének liturgikus életének feltérképezésére, amelyben Gaugler és O. Cullmann[12] eredményei – amelyek kimutatták, hogy a homíliás és a sákramentumos rész eredetileg együvé tartozott –, nagy hatással voltak az istentisztelet bibliai alapjaihoz való visszatérésre. 1948-ban történt meg Genfben és Franciaországban a liturgia megújítása, amely a hazai előkészítésre is hatott. Ezek hatására érezték úgy többen, hogy eljött az idő az 1929-ben kompromisszumokkal elfogadott Istentiszteleti rendtartás átdolgozására és a kálvini elvek érvényesítésére.

A Debreceni Egyetem Hittudományi Karának tanárai, Makkai Sándor professzor jelentős közreműködésével elkészítették a homíliás és úrvacsorás rész összevonásával és a keresztelési liturgia betagolásával a „teljes istentisztelet" tervezetét:[13]

I.
1. Apostoli üdvözlet
2. A gyülekezet fohásza
3. Isten törvénye
4. A gyülekezet bűnvallása
5. Bűnbocsánat hirdetése
6. A gyülekezet hitvallása
7. Gyülekezeti ének
8. Keresztelés
9. Keresztelési ének

II.
10. Fohász
11. Gyülekezeti ének
12. Lekció
13. Imádság
14. Gyülekezeti ének
15. Igehirdetés
16. Csendes imádság
17. Gyülekezeti ének
18. Úrvacsorai ige
19. Úrvacsorai kérdések
20. Meghívás
21. Úrvacsorai közösség
22. Imádság

III.
23. Adakozás, hirdetés
24. Gyülekezeti ének
25. Áldás

11 Az elnevezéssel kapcsolatos dilemmákról is ír Dürr, *Der reformierte Gottesdienst und die liturgische Erneuerungsbewegung*, 15.

12 Vö.: Cullmann, „La signification de la Sainte Cène dans le christianisme primitif"; Cullmann, *Urchristentum und Gottesdienst*; Cullmann, *Die kirchliche Lehre von der Taufe*.

13 P. L. M., „Teljes istentisztelet Debrecenben".

Ennek a rendnek az elvi szempontjai a következők voltak:[14] 1.) az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a Kegyelemmel, éspedig a megkegyelmező Úr meghívására; 2.) az istentiszteletnek két fókusza van: igehirdetés és sákramentum (keresztség és úrvacsora); 3.) az istentisztelet az üdvrend fordulópontjait követi, azt ábrázolja ki, mert az istentisztelet kicsinyített mása a keresztyén élet istentiszteletének, ahogyan a keresztyén élet istentisztelete folytatása, felnagyítása a templomban végzettnek.

A kivitelezhetőséget mint technikai kérdést nem tekintve, tisztán teológiai szempontból nézve a „teljes istentisztelet" problematikáját, értékelésképpen megjegyezzük, hogy 1.) elgondolkodtató és a tudományos kutatásnak megfelelő a kettős középponttal rendelkező istentisztelet őskeresztyén mintájának érvényesítése; 2.) a „teljes istentisztelet" debreceni elképzelése, a keresztség-igehirdetés-úrvacsora összekapcsolása megegyezik Karl Barth istentiszteletről alkotott tételével: „Keresztség és úrvacsora bizonyos mértékig az istentisztelet szükséges, mert egyedül hozzáillő terét alkotják. Bármi történjék is benne, annak a keresztség felől kell jönnie, onnan, hogy egyház van, hogy Jézus Krisztus egyszer és mindenkorra meghalt és feltámadott érettünk, hogy visszavonhatatlanul a sajátja, az Ő tulajdona vagyunk és semmi másra nem rendeltettünk, mint arra, hogy általa megigazuljunk, megszenteltessünk és dicsőíttessünk. És akármi történjék is az istentiszteletben, annak az úrvacsora felé kell haladnia: a felé, hogy az egyház megmaradjon, a felé, hogy Jézus Krisztus nekünk új részt adjon Istennel egyenlő emberi létében, s hogy ama rendeltetésünk, hogy műve tárgyai legyünk, újra meg újra beteljesedjék. Ami e kezdő- és végpont között történik, Isten kegyelme bizonyítása és hitünk felébresztése, megtisztítása, elősegítése gyanánt, az a templomi istentisztelet."[15] 3.) A Tízparancsolat, illetve az Isten akaratát hordozó ige felolvasása további közeledést jelentett a reformátori kor istentiszteletéhez, kifejezetten Kálvin strasbourgi liturgiájához.

Ezt az átgondolt, a kálvini elveket és a kor teológiai meglátásait figyelembe vevő tervezetet a politikai és egyházpolitikai viharok elsöpörték.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata az 1950. szeptember 13–14-én tartott ülésén a fent vázolt revíziót elfogadta,[16] a hivatalos lapban meg-

14 Ld.: *Református Gyülekezet* 1950. 164kk. V.ö.: Bartha, *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*.

15 Barth, *Istenismeret és istentisztelet*, 152–153.

16 Istentiszteleti Rendtartás a Magyar Református Egyház számára az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával megállapított szöveg revíziójának tervezete. Ráday Levéltár (RL) C/141. 7. doboz

jelentette,[17] a presbitériumok észrevételei után a szöveget véglegesítette, és 1952. január 1-jével léptette volna életbe. Azonban a Zsinat 1951 őszén mégis úgy határozott, hogy „az új Istentiszteleti Rendtartás és Utasítás szövege életbeléptetésre készen áll ugyan, azonban az Istentiszteleti Rendtartás reformja elválaszthatatlan kapcsolatban lévén az egyházalkotmány reformjával és az annak keretében megalkotandó rendtartással is, az Istentiszteleti Rendtartás életbeléptetésére nézve a Zsinat csak az egyházalkotmányi reform megvalósítása után és a többi rendtartás életbeléptetésével egyidejűleg határoz."

Makkai Sándor halála után (1951) és Ravasz Lászlónak a zsinati tagságból történt végleges kitaszítását követően (1952) a „teljes istentisztelet" és az egész istentiszteleti reform ügye lekerült a Zsinat napirendjéről.[18]

Református feladat

Kálvin strasbourgi liturgiájának teológiai logikája szerint vissza kell pótolnunk a református istentisztelet első részében az Isten elé állás kegyelem-teológiai megalapozását kötött liturgiai elemekkel: igei votum – ének – igeolvasás – bűnvallás – kegyelemhirdetés (*Gesetz – Sündenbekenntnis – Absolution*).[19]

Isten előtti megállásunk a bűn, megváltás, hálaadás hármas beosztásához (vö. Heidelbergi Káté), valamint a keresztyén élet mozzanataihoz – megtérés, újjászületés, megszentelődés – híven illeszkedik.[20] Bűnvallás és megtérés nélkül nincs újjászületés, illetve hálaadás és megszentelődés sincs.

Kálvin tanítása szerint, amikor a gyülekezet Isten színe elé járul (*coram Deo*), akkor beismerjük a magunk méltatlanságát. Az ember és az Isten között akkor létesülhet igazán kívánatos kapcsolat, ha a bűnös ember bűnvallásban megemlékezik „a maga nagy szégyenéről és Isten dicsőségéről", amelyet mindig segít az Isten akaratát megszólaltató rövid igeolvasás. Isten pedig megismétli a bűnbocsánat kegyelmes ígéretét. Ezért a bűnvallás és a kegyelemhirdetés az istentisztelet első akkordja, mindenkori nyitánya.[21]

A közösen és rendszeresen megtartott bűnvallás önismeretre nevel. Az egymás között és a világ előtt megtartott bűnvallással beismerjük saját nyomorúságunkat és bizonyságot teszünk Isten irgalmáról.

17 *Református Egyház* 1950/18. 12–13.
18 Ravasz, *Emlékezéseim*, 359.
19 Schweizer, *Der Gottesdienst im Neuen Testament*, 10.
20 Baschera, *Hinkehr zu Gott*, 136–140.
21 Ravasz, *Ágenda. A magyar református egyház liturgikus könyve*, 25.

Isten akaratára figyelés

Az igei votum és apostoli köszöntés: az igei votum kiválasztásánál fontos szempont, hogy ráirányítsa a figyelmet az egyházi esztendő adott időszakára, ünnepnapjára vagy nevesített vasárnapjára.

A kezdőéneket követően rövid, az Isten akaratát meghirdető, néhány verses igeolvasás következik. Kálvinnál ennek klasszikus formája a Tízparancsolat felidézése volt, de lehet a Hegyi Beszéd, a szeretet kettős parancsa, lehet prófécia és egyéb Isten rendelését tartalmazó igevers. Elvárás, hogy ez a rövid igeolvasás is erősítse az egyházi esztendőhöz kötődést és előtérbe hozza Isten keresztyén életfolytatással kapcsolatos valamely konkrét elvárását.

Isten akaratának kijelentése egy következő lépés kezdete, olyan bűnismeretre juttató megszólítás, amelyre a gyülekezet bűnvalló imádsággal válaszol.

A gyülekezet istentiszteleti életének medre az egyházi esztendő. Az ember belső és legmélyebb szükséglete a Szent Istennel való találkozás átélése: a megkülönböztetés a hétköznapoktól, a mindennapoktól, a profántól. A transzcendencia megélése jelenti a különlegest, egyfajta kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódást. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima és ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású, újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis szerint az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból a Szentséges világába.[22] Megállapítja, hogy a protestáns istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak.

Isten és ember találkozásának kerete az istentisztelet, ahol nem manipulált élmény-istentisztelet zajlik, nem isteni színjáték, hanem a Szent behatolása az ember világába. A Több győzelme, a Nagyobb, az Egészen más, az Igényeket támasztó, rám is számító Isten térdre kényszerítő magasztossága.

Napjainkban, egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor

22 Josuttis, *Die Einführung in das Leben*, 85–101.

strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát. Az egyházi év nemcsak az üdvtörténeti ünnepekkel, hanem az ünnepi időszakokkal és a vasárnapok rendjével is mederbe tereli az életünket, igehirdetésünket, szolgálatunkat.

Az istentiszteletre az ember az élet istentiszteletéből érkezik. A hétköznapok rányomják bélyegüket az Istennel találkozni készülő emberre, aki bűneivel jön az istentiszteletre. Az Isten rendelését kinyilvánító ige segíti az Isten színe előtt *(coram Deo)* álló embert igazi önismeretre jutni. Ez az igei tükör szembenézésre ösztönöz és bűnvallásra késztet.

Bűnvalló imádság

Az imádságok között sajátos helyet foglalt el Kálvinnál a bűnvallás, a gyülekezet közgyónása (*Offene Schuld*)[23] és az azt követő kegyelemhirdetés, amelyet Strasbourgban az úrasztalánál, az istentisztelet elején mondtak, míg Genfben a közgyónás átkerült az igehirdetéses részbe és *absolutio* nélkül hangzott el a szószékből.[24]

A jelenlegi magyar református gyakorlatban az önálló bűnvalló imádság gyakorlata elfelejtődött.[25] Teológiai szempontból a bűnbánat „elfeledésének" oka az istentisztelet Schleiermacherig visszanyúló antropológiai-expresszív felfogásáig vezet vissza. Jó esetben a lelkipásztor az előimába foglal egy-két bűnvallásra utaló mondatot, ami nem mindig fejezi ki a bűnös ember Isten előtti méltatlanságát.

Ezt a liturgikus hiányt Kálvinra figyelve helyre kell hoznunk!

A bűnbánat a reformációban pneumatikus-formatív töltést kapott, s a liturgia átorientáló (*metanoetikus*), megtérést segítő hatást gyakorolt az összegyűlt hívekre.

A bűnvallás jelentőségéről ugyanis azt tanítja Kálvin az Institutióban, hogy „a titkos bűnvallást, melyet csak Istennek teszünk, az emberek előtt való önkéntes bűnvallás követi, valahányszor azt Istennek dicsősége, vagy a magunk megalázása úgy kívánja. [...] [M]éltányos dolog is, hogy saját nyomorúságunknak bevallásával dicsőítsük magunk közt és az egész világ előtt is a mi Istenünknek jóságát és könyörületességét. A bűnvallás ezen nemének rendszeresnek is kell lenni az egyházban [...] [m]inthogy ugyanis minden

23 Baschera, *Hinkehr zu Gott*, 94–103.

24 Jenny, *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes*, 98, 107.; Baschera, *Hinkehr zu Gott*, 103–135.

25 Vö. Pap, „Református gyónás".

szent gyülekezetben Istennek és az angyaloknak színe elé állítjuk magunkat, mi más lehetne a mi cselekvésünknek kezdete, mint méltatlanságunknak megismerése? De azt mondhatná valaki, hogy hiszen ez minden könyörgés folytán megtörténik, mert valahányszor bocsánatáért esedezünk, bűneinket mindig megvalljuk. Ez igaz; azonban ha meggondoljuk, hogy mily nagy a mi gondatlanságunk, aluszékonyságunk és hanyagságunk, beláthatjuk, hogy üdvös dolog az, ha a keresztyén nép a bűnbevallás valami ünnepélyes szertartásával gyakorolja magát az alázatosságra. [...] [A] jó erkölcsű egyházakban eredményesen alkalmazzák azt a szokást, hogy az egyház szolgája vasárnaponként a maga és a nép nevében is szavakba foglalja a bűnvallás mintáját, melyben mindannyiunkat bűnösséggel vádol és Istenhez bocsánatért könyörög. Egyszóval, ez a kulcs úgy magánosan az egyes emberek előtt, mint általában az egész nép előtt megnyitja a könyörgés ajtaját."[26]

A nyilvános bűnvallásban (*közgyónás*) a gyülekezet tagjai lehetőséget kapnak arra, hogy számba vegyék bűneiket, és elszámoljanak azokkal Istennek. Így megkönnyebbültebben, és a megtisztulás érzésével tudnak továbblépni az igazi közösség-élmény felé.

Kegyelemhirdetés

Az istentiszteleti bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés forrása Isten bűnösöket üdvözítő akarata, amely Jézus Krisztusban teljesedett be. A bűnvalláshoz törvényszerűen kapcsolódik a bűnbocsánat meghirdetése minden alkalommal! A feloldozás jelenti a bűnvallás elfogadását, a bűnök bocsánatát, és ajtót tár egy új kezdetre, vagyis az istentisztelet folytatására. A feloldozás a Szentírás szavaival történik, és az új életben elindulást serkenti.

A feloldozás igénye, a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjainknak, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása a Kegyelemmel, éspedig a megkegyelmező Úr meghívására. A bűntudat időszakos lezárulása hozzátartozik a lelki élet egészségéhez. [27]

Az *absolutio* jelentőségét Ernst Lange domborította ki nagyon szívhez szólóan, amikor azt tanította: az egyháznak olyan gyülekezeti tagokkal van dolga, akik nyugtalanok, letörtek, megkísértettek, bűnösök. Olyanokkal van dolga, akiket a sorsuk a kételyek és szenvedések területére űzött, vagy akik megszegték a szövetséget, akik sem a valóságnak, sem az ígéretnek nem tudnak

26 Kálvin, *Institutio,* 1.3.4.9–11.

27 Vö.: Gyökössy, „Ekléziogén és ekléziolagén neurózis", 210–11.

örülni és nem tudnak bennük biztosak lenni. A gyülekezet vigasztalást jelent számukra. Nem a valóság alól, hanem a valóságra való felszabadítást. Itt megtapasztalják, hogy nincsenek kizárva a szövetségből, hiszen az Istennel kötött szövetség felmondhatatlan, mert Isten akkor is hű marad, ha mi hűtlenek leszünk. Az *absolutio*, az elengedés vigasztalás, visszatérő ünnepélyes esemény. Ez olyan ünnep, amelyet az Atya ad a tékozló fiúnak, amelyet Isten ad az embernek. A megsebzett, nyugtalan, megtört és megbántott ember díszvendég, olyan valaki, akit megtisztelnek, nem pedig megbántanak.[28]

A feloldozás igéje után, már egészen Istenhez közel képes az ember a kegyelmes Istent dicsőíteni.

Reménység és hozadék

1.) A református istentisztelet első részének ezzel a gazdagabb tagolásával értelmezhetőbb lesz istentiszteletünk teológiai íve, mert enélkül a kegyelem-teológiai indítás nélkül elveszítünk egy erőteljes impulzust a liturgiánkból.

2.) A *coram Deo* liturgiai elemek körültekintő összeállításával erősíthetjük az egyházi esztendő üdvtörténeti és teológiai hangsúlyait, és rámutathatunk az ünnepi időszakokban gondolkodás fontosságára.

3.) A *coram Deo* liturgiai elemek példatárban szereplő kidolgozott, kötött szövegei ellensúlyozhatják a református istentiszteleten előforduló túlzott lelkipásztori szubjektivitás megnyilvánulását.

4.) A bűnvalló imádság gazdagítja az istentiszteleten használt imádságműfajokat, és az előimából kikerülő bűnvalló mondatok visszaadhatják a prófétai ima karakteres megjelenését.

5.) A rendszeres kegyelemhirdetés (*absolutio*) növeli az istentisztelet lelkigondozói jelentőségét.

6.) Közeledünk az európai református testvéregyházak kálvini alapú liturgiájához.

28 Lange, *Chancen des Alltags*, 210–211.

Felhasznált irodalom

Barth Károly. *Istenismeret és istentisztelet*. Fordította Maller Kálmán. Pro Christo, 1944.

Bartha Tibor, szerk. *Tanulmányok az evangélium szerint reformált keresztyén gyülekezet istentiszteletéről*. Budapest, 1977.

Baschera, Luca. *Hinkehr zu Gott – „Busse" im evangelisch-reformierten Gottesdienst*. Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.

Cullmann, Oscar. *Die kirchliche Lehre von der Taufe*. Theologische Studien, sz. 14, sz. 14. Evangelischer Verlag, 1947.

Cullmann, Oscar. „La signification de la Sainte Cène dans le christianisme primitif". *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*, sz. 1 (1936): 2–22.

Cullmann, Oscar. *Urchristentum und Gottesdienst*. Zwingli-Verlag, 1944.

Dürr, Johannes. *Der reformierte Gottesdienst und die liturgische Erneuerungsbewegung*. Theologische Studien, sz. 58, sz. 58. Evangelischer Verlag, 1959.

Fekete Károly. „A magyar református liturgia rövid története". In *A reformáció kincsei II. A Magyarországi Református Egyház*, szerkesztette István Kollega Tarsoly és Eleonóra Kovács. Tarsoly Kiadó, 2017.

Gönczy Lajos. *A református egyház kultusza*. Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből, sz. 1, sz. 1. Minerva, 1927.

Gyökössy Endre. „Ekléziogén és ekléziolagén neurózis". In *Életápolás: Vallás- és családlélektani esszék és tanulmányok*. Kálvin Kiadó, 1993.

Jenny, Markus. *Die Einheit des Abendmahlsgottesdienstes bei den elsässischen und schweizerischen Reformatoren*. Zwingli Verlag, 1968.

Josuttis, Manfred. *Die Einführung in das Leben*. Gütersloher Verlagshaus, 2004.

Kálvin János. *Institutio Christianae Religionis. A keresztyén vallás rendszere*. Szerkesztette Bogárdi Szabó István. Fordította Buzogány Dezső. Református Egyházi Könyvtár, Új folyam, 7/1-2. Kálvin Kiadó, 2014.

Lange Ernst. *Chancen des Alltags: Überlegungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart*. Christian Kaiser Verlag, 1984.

Nagy Károly. „Az új Agendás-könyv ügyében". *Református Szemle*, 1908, 163–65.

P. L. M. „Teljes istentisztelet Debrecenben". *Református Gyülekezet*, 1950, 265–73.

Ravasz László. *Ágenda. A magyar református egyház liturgikus könyve*. Magyar Református Egyház Konventje, 1927.

Református Énekeskönyv (RÉ21). Kálvin Kiadó, 2022.

Schweizer, Eduard. *Der Gottesdienst im Neuen Testament*. Kirchliche Zeitfragen, sz. 44. Zwingli-Verlag, 1958.